

Ольга КАКОВКІНА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, просп. Науки, 72, м. Дніпро, Україна, індекс 49045 (landion@ukr.net)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6254-1545>

Бібліографічний опис статті: Каковкіна, О. (2025). Відчуття і «післямаки» «Празької весни» 1968 р. у документах з Державного архіву Дніпропетровської області. *Українські історичні студії*, 18(60). 149–161. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.17>

ВІДЧУТТЯ І «ПІСЛЯСМАКИ» «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ» 1968 Р. У ДОКУМЕНТАХ З ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. *Мета дослідження* – з'ясування інформаційного потенціалу документів з Державного архіву Дніпропетровської області для вивчення українсько-чехословацьких відносин періоду «Празької весни» та її наслідків на регіональному й локальному рівні. *Предметом уваги* стали дві сфери – економічна (виробнича) і туристична, де зосередилася основна частина проаналізованих документів. **Методологія дослідження.** Дослідження виконано в руслі локальної історії, що дало змогу розкрити інформаційний ресурс джерел з регіонального архіву для вивчення українсько-чехословацьких відносин 1960-х – початку 1970-х рр. **Наукова новизна** розвідки полягає у введенні в науковий обіг неопублікованих джерел з Державного архіву Дніпропетровської області, які збагачують уявлення про зміст радянсько-чехословацьких / українсько-чехословацьких відносин доби «Празької весни» та «нормалізації» в Чехословаччині на регіональному, периферійному рівні. **Висновки.** Події «Празької весни» 1968 р. відбулися в окремих сферах життя населення Дніпропетровської області, яка була, поряд з іншими регіонами України, географічно віддаленою від Чехословаччини, але доволі щільно включеною до розвитку радянсько-чехословацьких / українсько-чехословацьких відносин. Найперше це стосувалося економічної і туристичної сфери. Відносини з підприємствами з Дніпропетровщини були використані профспілковими активами, працівниками Східнославацького (м. Кошице), Вітковіцького (м. Острава) металургійних комбінатів, щоб пояснити своїм колегам з українських підприємств («Криворіжсталі», Дніпровського металургійного заводу в Дніпродзержинську (сучасне м. Кам'янське), Жданівського металургійного комбінату (сучасний Маріуполь) та інших сенс реформ у своїй країні, спростувати звинувачення у зраді «справи соціалізму». Обміни делегаціями, періодичні зустрічі колективів підприємств створювали атмосферу довіри, на яку сподівалися представники ЧССР, щоб переконати радянських «товаришів» у необхідності реформ, ініційованих владою їхньої країни. Складна для контролю сфера туризму стала «заручницею» кризи у відносинах СРСР та ЧССР, перебувала під тиском радянської пропаганди, що зафіксували звіти керівників груп з Дніпропетровської області, які відвідували Чехословаччину протягом 1968–1972 рр. Із розгортанням «Празької весни» виїзди туристичних груп не припинилися, але ретельно готувалися. Після вторгнення країн Варшавського договору до ЧССР на певний час туристичний потік між СРСР і Чехословаччиною був обмежений, та з його відновленням українські туристи з Дніпропетровщини відчули зміну настроїв, негативне ставлення з боку чехів і словаків. Враження, викладені у звітах, поступаються своєю відвертістю документам, що акумулювалися в матеріалах КДБ, та вони дають змогу поглибити уявлення про суспільні настрої в Чехії, Словаччині та Україні, з'ясувати умови, у яких довелося вибудовувати відносини після 20–21 серпня 1968 р. Результати джерельної евристики доводять значний інформаційний потенціал джерел з регіональних архівних зібрань у дослідженні не тільки проявів «Празької весни» та її наслідків, а й загалом відносин України з державами Східного блоку.

Ключові слова: українсько-чехословацькі відносини, «Празька весна», Східнославацький металургійний комбінат, «Криворіжсталь», туризм, пропаганда.

Olha KAKOVKINA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of World History, Oles Honchar Dnipro National University, 72, Nauky Avenue, Dnipro, Ukraine, postal code 49045 (landion@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6254-1545>

To cite this article: Kakovkina, O. (2025). Vidchuttia i “pislasmaky” “Prazkoi vesny” 1968 r. u dokumentakh z Derzhavnoho arkhivu Dnipropetrovskoi oblasti [The feelings and ‘aftertastes’ of the 1968 Prague Spring in documents from the State Archives of the Dnipropetrovsk Region]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 18 (60). 149–161. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.17> [in Ukrainian].

THE FEELINGS AND “AFTERTASTES” OF THE 1968 PRAGUE SPRING IN DOCUMENTS FROM THE STATE ARCHIVES OF THE DNIPROPETROVSK REGION

Summary. *The purpose of the study is to determine the informational potential of documents from the State Archives of the Dnipropetrovsk Region for studying Ukrainian-Czechoslovak relations during the Prague Spring and its consequences at the regional and local levels. The focus was on two areas – economic (production) and tourism, where the majority of the analyzed documents were concentrated. Research methodology.* The research was conducted in the context of local history, which made it possible to reveal the information resources of sources from the regional archive for studying Ukrainian-Czechoslovak relations in the 1960s – early 1970s. **The scientific novelty** of the research lies in the introduction into scientific circulation of unpublished sources from the State Archives of the Dnipropetrovsk Region, which enrich the understanding of the content of Soviet-Czechoslovak / Ukrainian-Czechoslovak relations during the Prague Spring and the ‘normalization’ in Czechoslovakia at the regional and peripheral levels. **Conclusions.** The events of the Prague Spring of 1968 were reflected in certain areas of life in the Dnipropetrovsk region, which, along with other regions of Ukraine, was geographically distant from Czechoslovakia but quite closely involved in the development of Soviet-Czechoslovak / Ukrainian-Czechoslovak relations. This primarily concerned the economic and tourism sectors. Relations with enterprises in the Dnipropetrovsk region were used by trade union activists from the East Slovak (Košice) and Vitkovice (Ostrava) metallurgical plants to explain to their colleagues from Ukrainian enterprises (Kryvorizhstal in Kryvyi Rih, Dniprovsky Metallurgical Plant in Dniprodzerzhynsk, now Kamyanske; Zhdanivsky Metallurgical Plant in Mariupol) and others, the meaning of reforms in their country, and to refute accusations of betraying the ‘case of socialism.’ Exchanges of delegations and periodic meetings of enterprise collectives created an atmosphere of trust that Czechoslovak representatives hoped to use to convince their Soviet ‘comrades’ of the need for reforms initiated by their country’s authorities. The tourism sector, which was difficult to control, became a hostage to the crisis in relations between the USSR and the CSSR and was under pressure from Soviet propaganda, as recorded in the reports of group leaders from the Dnipropetrovsk region who visited Czechoslovakia between 1968 and 1972. With the unfolding of the Prague Spring, tourist group trips did not stop, but were carefully prepared. After the Warsaw Pact countries invaded Czechoslovakia, tourist traffic between the USSR and Czechoslovakia was restricted for a certain period of time, but when it resumed, Ukrainian tourists from Dnipropetrovsk felt a change in the mood and attitude of the Czechs and Slovaks. The impressions presented in the reports are inferior in its frankness to the documents accumulated in the KGB archives, and they allow us to deepen our understanding of the public moods in Czech Republic, Slovakia, and Ukraine, as well as the conditions under which relations had to be built after 20–21 August 1968. The results of source heuristics prove the significant informational potential of sources from regional archival collections in researching not only the manifestations of the Prague Spring and its consequences, as well as Ukraine’s relations with the Eastern Bloc countries totally.

Key words: Ukrainian-Czechoslovak relations, Prague Spring, East Slovak metallurgical plant, Kryvorizhstal, tourism, propaganda.

Постановка проблеми. Дніпропетровщина – регіон, доволі віддалений від Чехословаччини географічно, як і частина українських областей, тому очікувати виразного представлення подій «Празької весни» в житті й свідомості населення області, здавалося б, не варто. Та й в умовах цієї віддаленості існували інформаційні канали, які пов’язували Дніпропетровську область із Чехословаччиною, включали її до міжнародного життя, зокрема

таких резонансних подій, які відбулися в 1968 р., і за своїм змістом та впливом визначили наступний етап у радянсько-чехословацьких відносинах, загалом існуванні Східного блоку. У дослідженні пропонується звернутися до документів Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДО), які не є «генеральною» вибіркою, але висвітлюють сфери відносин, які можна назвати домінантними в зарубіжних зв'язках регіону, – економічні (промислові, виробничі) і туристичні. Їх осмислення з погляду локальної історії дасть змогу «реабілітувати» джерела регіонального походження для вивчення макропроцесів і явищ, до яких належить «Празька весна», визначити місце окремих міст, регіонів та їх населення в її рецепціях та рефлексіях.

Вбачається важливим заглибитися в зміст документів регіонального архіву з погляду сучасних українсько-чеських та українсько-словацьких відносин, які в умовах російського вторгнення в Україну переживають випробування на міцність, спонукаючи аналізувати складну спадщину радянського тоталітаризму.

Аналіз досліджень. Тема «Україна і «Празька весна» вже має певну традицію її дослідження українськими істориками (Постоловський & Слесаренко, 2018), нові сюжети для вивчення (Віруцька, 2018; Малая, 2014). Зважаючи, що в цій статті увага зосереджена на інформаційних можливостях українських архівів для вивчення чехословацьких подій 1968 р., безпосередньо регіональних, виокремимо розвідки, найбільш дотичні до теми. З часу публікації ґрунтовного дослідження В. Дмитрука, де автор залучив широке коло джерел з центральних та регіональних архівних зібрань (Дмитрук, 2004), тема українського виміру «Празької весни» збагатилася іншими вагомими розвідками на основі оригінальних джерел, – його авторства (Дмитрук, 2004; Дмитрук, 2008; Дмитрук, 2018), О. Бажана (Бажан, 2008а; 2008б; 2020), О. Зінченка (Зінченко, 2018). У більшості цих публікацій названо факти, що стосуються Дніпропетровської області, її жителів, які засуджували тиск на Чехословаччину з боку СРСР, саме вторгнення, намагалися поширити інформацію про події в сусідній країні. Із новітніх розвідок, що доводять цінність матеріалів регіональних архівів у висвітленні чехословацьких подій 1968 р., є публікація В. Міщанина, де автор розлого репрезентує джерела Державного архіву Закарпатської області (Міщанин, 2023).

Проблема місця України в подіях 1968 р. привертала увагу зарубіжних науковців, як-от М. Крамер, праця якого ґрунтується на джерелах з українських зібрань і часто цитується західними ученими (Ukraine and the Soviet-Czechoslovak crisis of 1968 (part 2), 2004). Осмислення чехословацьких подій та ролі в них П. Шелеста на основі матеріалів з архіву Служби безпеки України запропонував Л. Весели (Vesely, 2019). Науковці, впровадивши до наукового обігу численні джерела, створили основу для пошуку ідей для їх інтерпретації. З огляду на це, заслугове на увагу дисертація американської науковиці М. Маллінс (Mullins, 2013). Предметом її дослідження стало Кошице – друге за кількістю населення місто Словаччини після Братислави, промисловий центр Східної Словаччини в другій половині ХХ ст., у зламні для Чехословаччини 1948, 1968 та 1989 роки. Такий підхід вивів «назовні» нових акторів, нові сенси у відомих джерелах і спонукав до пошуку маловивчених або не залучених раніше інформаційних комплексів. Окрему увагу дослідниця приділила реакції металургів Східної Словаччини на реформи та вторгнення 1968 року (Mullins, 2018). Чому нас має цікавити досвід Кошице? Саме там був розташований Східнославацький металургійний комбінат, щільно пов'язаний з українськими підприємствами, насамперед з «Криворіжсталлю», яку також торкнулися події 1968 р.

Мета статті – з'ясувати інформаційний потенціал документів з одного з регіональних архівів, а саме – Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДО), для вивчення «Празької весни» як явища і як події, що відбулася в окремих сферах життя однієї з українських областей. Предметом аналізу стали документи, які представляють економічний, (промисловий, виробничий) та туристичний рівень відносин СРСР та України з Чехословаччиною. Вони містяться у фондах Дніпропетровського обласного комітету КПУ, Дніпропетровського обласного комітету профспілок та фондах окремих підприємств, які були складником радянсько-чехословацької / українсько-чехословацької економічної співпраці.

Виклад основного матеріалу. Хронологічні маркери подій «Празької весни» безпосередньо впливають на зміст представлених у дослідженні джерел: події 20–21 серпня 1968 р. стали їх кульмінацією, коли відносини ЧССР з СРСР визначатимуться «до» і «після». Наступний рік після окупації Чехословаччини став тяжким періодом усвідомлення різними верствами суспільства нових реалій, реакції відчаю, як-от самоспалення Яна Палаха. Своєрідною «точкою неповернення» можна назвати акції протесту до річниці серпневих подій у 1969 р., які відбулися по різних містах Чехословаччини. Їх придушення – це «остаточний кінець надій, пов'язаних з Празькою весною, і необмежене настання нормалізації, означеною відступом громадянського суспільства на другий план» (Bárta, Vřečka, & Kalous, 2012, s. 9).

Головним інформаційним каналом про події у Чехословаччині для більшості населення України, власне Дніпропетровщини, безперечно була преса, хоча влада застосовувала широкий арсенал засобів для «обробки» своїх громадян: «Інформування населення про події у Чехословаччині мало на меті, з одного боку, пояснити населенню, як «правильно» розуміти й реагувати на процеси, що відбувалися, а з іншого боку, сформуванню громадську думку, яка також могла чинити тиск на чехословацьке керівництво» (Дмитрук, 2018, с. 86).

Особливість Дніпропетровської області поряд з Донецькою, Луганською, Запорізькою областями, полягала у вагомій ролі важкої промисловості в розвитку економічних відносин, де металургійний комплекс був одним з ключових. Його специфіка полягала в об'єднанні підприємств різного функціонального значення – від видобувних, переробних до ливарних, які часто були містоутворювальними або одними з них. До таких належали промислові об'єкти Дніпропетровська, Дніпродзержинська (сучасне м. Кам'янське поблизу Дніпра), Кривого Рогу, Нікополя, Марганця. Суто радянська специфіка виробничих відносин із Чехословаччиною та іншими країнами Східного блоку полягала в тому, що вони щільно перепліталися з так званими інтернаціональними зв'язками. У цьому загалом не можна вбачати якусь «ненормальність», якщо не враховувати їх заідеологізованість, відверту пропаганду радянських тоталітарних наративів. Провідниками «партійної лінії» в розвитку інтернаціональних зв'язків були профспілки, які вдало виконували роль захисника інтересів «простої робочої людини», переконуючи в цьому своїх закордонних колег у різних країнах (Пронь & Козлов, 1967). У відносинах українських та чехословацьких підприємств профспілки також ставали сполучною ланкою, демонструючи винятково «добровільний» характер діяльності.

Так, в «Інформації про роботу Дніпропетровського обкому профспілок робітників металургійної промисловості з розвитку і зміцнення інтернаціональних зв'язків у 1968 р.», поданої до Дніпропетровської обласної ради профспілок, ідеться про постійне листування з профспілковими організаціями металургійних заводів Болгарії, НДР, Польщі, Чехословаччини, Франції, Японії, Індії. На заводах діяли «кутки», присвячені інтернаціональним зв'язкам, відбувалися зустрічі з іноземними групами, учасників яких «...знайомили з виробництвом, умовами праці і побуту трудящих...», проводили «вечори зустрічі з активом підприємств, вечори запитань і відповідей» (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1023, арк. 25). Профспілкові комітети контролювали, чи діють ініціативні групи, чи ведеться листування із порідненими підприємствами, наполягаючи на виконанні відповідних вказівок.

Саме такі планові інтернаціональні відносини поєднували «Криворіжсталь» та Східнославацький металургійний комбінат у Кошице. Обидва підприємства пройшли непростим шляхом приватизацій, зміни назв і власників¹. Документи свідчать, що перші зустрічі криворізьких металургів зі своїми словацькими колегами з Кошице відбувалися починаючи з 1964 р. Того року Іван Єсенський, який очолюватиме заводський комітет профспілки комбінату з часу його відкриття, протягом 1965–1969 рр., відвідав Кривий Ріг. У 1968 р. обидва підприємства обмінялися візитами, зокрема протягом 10 днів у травні до Чехословаччини в складі делегації ЦК профспілок металургів СРСР виїздили 8 осіб від криворізьких металургів

¹ Криворізький металургійний комбінат сьогодні – публічне акціонерне товариство «АрселорМіттал Кривий Ріг», яке є складником корпорації «АрселорМіттал». Східнославацький металургійний комбінат – з 2000 р. – «U. S. Steel Košice».

гійних підприємств, інша група – гірничників, відвідали рудні копалини Богушино та рудник «Словінські» (ДАДО, ф.1860, оп. 1, спр. 1023, арк. 22–23).

Інша «спеціалізована група туристів-металургів», яка налічувала 19 осіб – «передовиків виробництва, інженерно-технічних працівників і профспілкового активу Криворізького металургійного комбінату» – перебувала власне у Словаччині протягом 10–22 травня 1968 р. Зміни в країні відбилися на посиленій підготовці групи до подорожі, у Словаччині «Групу прийняли тепло й радо. Група ознайомилася з культурою і побутом словацького народу», але часу спілкування з робітниками «порідненого» заводу було обмаль: більшу частину поїздки криворізькі туристи були або в дорозі або на відпочинку, при цьому на Східнославацькому комбінаті перебували близько двох годин, тому з його роботою познайомитися не було можливості. На це нарікав керівник групи: «Це дивує, зважаючи на тривалі зв'язки між заводами». Хоча на сніданку в готелі з українськими гостями зустрічалися представники комбінату – завком профспілки І. Єсенський, інженер Бржезіна, Ріго, Безецький, додаткові зустрічі не відбулися, що викликає питання про причини такої «негостинності». Кидається у вічі також те, що в програмі, на відміну від інших, було багато природних об'єктів й обмаль відвідувань громадських місць, зокрема об'єктів, присвячених радянським солдатам, – пам'ятників, поховань тощо (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1023, арк. 41).

Згадка про зустріч із робітниками Східнославацького комбінату у травні 1968 р. міститься чи не в єдиній публікації місцевої авторки (зважаючи на зміст, замовній), статті редактора дніпропетровської газети Олександри Дем'яненко, яка відвідала Чехословаччину в складі групи журналістів із СРСР. За її словами, «словацькі робітники усіляко намагалися переконати радянських гостей у непорушності дружби...» (Дем'яненко, 1968, с. 3).

Словацького відгукнулося на започатковані реформи. Зокрема, з березня 1968 р. в Кошице стрімко розвивалися всі форми громадянської активності різних верств населення – від робітників до студентства, висувалися ідеї реформувати компартію, активізувалися профспілки, зокрема на Східнославацькому комбінаті (Mullins, 2018, р. 59). Водночас діяла опозиція цим реформаторським прагненням, одним з учасників якої був Е. Ріго, – вірний партієць і керівник партійної організації Східнославацького комбінату. Його опонентом з боку профспілки заводу був І. Єсенський, щирий прихильник курсу А. Дубчека. Протягом декількох місяців на заводі вирували пристрасті – робітники виступали з різними вимогами до керівництва, брали участь у політичних акціях, вимагаючи зміщення Новотного з посади президента та активізації федералізації Чехословаччини (Mullins, 2018, р. 60). Під час окупації країни в Кошице відбулися зіткнення, унаслідок яких були убиті й поранені (Mullins, 2018, р. 64).

Розуміння тієї атмосфери, у якій жили і працювали кошицькі робітники у 1968 р., змушує інакше поставитися до змісту листа, який І. Єсенський, направив десяткам підприємств із СРСР, Болгарії, НДР, запрошуючи їх профспілки обговорити реформи у діяльності на спільній зустрічі в Кошице у вересні (ДАДО, ф.1860, оп. 1, спр. 1023, арк. 37–40). Та не судилося – до початку вересня, коли пропонувалося організувати таку зустріч, країна була окупована.

Одна з делегацій Східнославацького комбінату, документи про підготовку до зустрічі якої збереглися у фонді «Криворіжсталі», перебувала в Кривому Розі під час драматичних подій 20–21 серпня 1968 р. У справі залишилися матеріали, які розкривають увесь підготовчий процес, але відсутній звіт про перебування. Програма візиту для 23 осіб була розрахована на 7–22 серпня, включала прибуття до Москви, зустріч у Кривому Розі та відпочинок в Алушті (ДАДО, ф. 4646, оп.1, спр. 757, арк. 7–13), поєднувала виробничі питання з відпочинком. Можна тільки припустити, у якому стані були гості з Кошице., коли дізналися про події на батьківщині. Про цю делегацію 25 серпня на сторінках дніпропетровської газети з'явився невеликий допис від заступника голови партійної організації «Криворіжсталі» В. Митрофанова, який неодноразово бував у словацьких металургів. Він переконував у «правильності дій радянського керівництва, яке врятувало Чехословаччину від «чорних рук імперіалізму», при цьому гості зі Східнославацького комбінату засвідчили «гаряче почуття

любові до радянських людей». За його словами, група виїхала до Алушти 24 серпня (Митрофанов, 1968, с. 1), тобто на два дні пізніше визначеного часу за програмою.

В. Дмитрук відзначає, що громадяни ЧССР, «які перебували на території України, брали участь у реалізації економічних, культурних, освітніх програм», «уже в перші дні після окупації Чехословаччини висловлювали негативне ставлення до зазначеного кроку радянського керівництва...», наводячи приклади акцій протесту (Дмитрук, 2018, с. 91–92). Чи в усіх випадках вони наважувалися на це, як саме, – питання, варте подальшого вивчення.

У матеріалах заводської профспілки зберігається звіт про перший приїзд групи працівників зі Східнославацького комбінату в лютому 1969 р., після окупації, коли чехословацьке суспільство перебувало під враженням після самоспалення в січні у Празі Яна Палаха. Цього разу приїхали 5 осіб, деякі з яких вже були в Кривому Розі. Це насамперед керівник делегації І. Єсенський, який, як і раніше, залишався завкомом профспілки Східнославацького комбінату і членом Президії профспілок металургії ЧССР, Е. Ріго, уже голова парткому комбінату і член ЦК комуністичної партії ЧССР, Я. Требула, заступник директора комбінату з економічних питань і голова заводського комітету товариства культурних зав'язків із СРСР, Й. Карцол, економіст конвертерного цеху комбінату і член Національних зборів Словаччини, В. Крайчович, начальник ремонтного цеху і перекладач (ДАДО, ф. 4646, оп. 1, спр. 757, арк. 20–21). Зважаючи на напруженість у відносинах та доволі представницький склад словацької делегації, вона потрапила до Кривого Рогу через Москву, де було узгоджено програму перебування. Крім вітань від знайомих працівників, словацькі гості «...повідомили про зміни у структурі й керівництві профспілкових органів ЧССР. Так Єсенський повідомив, що тепер є ЦК металургів Чехії і ЦК металургів Словаччини, які підпорядковуються ЦК металістів ЧССР». Відзначив, що представництво чехів і словаків у цьому ЦК та виконавчому комітеті є рівним, а колишні керівники ЦК, які знайомі криворізьким колегам, – «Копачек, Гадулак і Анелът вже не обрані, а обрані люди, які раніше із профспілками не були пов'язані», і, «з його погляду, вже не зможуть належним чином впливати на низові організації» (ДАДО, ф. 4646, оп. 1, спр. 757, арк. 20–21).

Сам факт зустрічі в Кривому Розі свідчить про прагнення відновити відносини, але, імовірно, було дано вказівки уникати гострих питань. У Кривому Розі під час зібрання і спілкування з міськомкомітеті профспілок, де обговорювали питання розвитку «інтернаціональних зав'язків», за весь час перебування делегації «питання політичні і ті, що стосуються сучасного становища Чехословаччини, не порушувалися» (ДАДО, ф. 4646, оп. 1, спр. 757, арк. 22). Та ці питання висіли у повітрі й визначали настрої чехословацької групи.

Традиційна «парадно-показова» програма чекала на гостей у Кривому Розі з вихваланням про нові будинки для працівників «Криворіжсталі», новий палац спорту. На це Єсенський заявив, «що їх зараз більше турбує політика, ніж спорт». Саме він наполягав на тому, щоб змінити програму перебування і познайомитися з роботою цехів і виробництвом на Центральному гірничо-збагачувальному комбінаті, що вимагало дозволів і узгоджень. Те, що вдалося відійти від офіціозу, «розтопило кригу» в спілкуванні: якщо до цього відчувалася напруженість, то опісля «повірили у щирість бажання наших товаришів познайомити із життям металургів Кривого Рогу». Усі були задоволені тим, що пішли на зустріч, «крім Крайчовича, який на питання відповідав кволо і посилався на втому» (ДАДО, ф. 4646, оп. 1, спр. 757, арк. 22).

Як і в Москві, Єсенський наголошував на необхідності більш активного спілкування, відвідувань по обміну, особистих контактах, слушно вважаючи, що «особистий обмін думками дає більше, ніж будь-яка інша форма спілкування». Його підтримав Карцол, який зауважив, що «треба менше посилати офіційних делегацій, а більше посилати фахівців і просто робітників, які протягом достатнього часу перебування змогли б ознайомитися з передовими методами праці, умовами життя і роботи на наших заводах». Гості розуміли, що показна, далека від реалій життя програма цього дати не могла, а господарі в Кривому Розі за будь-що намагалися довести, що добробут населення – це головне, чим мають опікуватися проф-

спілки. На питання, чим зайняті профспілки у Словаччині, Єсенський відповів: «Політикою, оскільки ми наймасовіша організація, то ми і маємо направляти політику». Контраргументи криворізьких колег не знайшли підтримки, і тільки один Е. Ріго (голова парткому) «висловився правильно» (ДАДО, ф. 4646, оп. 1, спр. 757, арк. 22).

Ще одне підприємство, яке було пов'язано з українським промисловим комплексом, – Вітковицький металургійний завод у Вітковице поблизу Острави в Чехії. У фонді Дніпропетровського обкому профспілок зберігся лист, який було направлено працівникам Жданівського металургійного комбінату (Жданов – сучасний Маріуполь), а також посольствам СРСР у Чехословаччині й Чехословаччини в СРСР, підприємствам та організаціям, з якими мали безпосередні зв'язки автори листа – інженери конструкторського та проектного бюро заводу. З дніпропетровських інституцій листа було адресовано «Укрдіпромезу» – Українському державному інституту з проектування металургійних заводів (ДАДО, ф. 19, оп. 52, спр. 78, арк. 77–78). Цей лист уміщено у відкритому доступі Галузевим державним архівом СБУ на своїй сторінці, на яку посилається, зокрема Л. Весели, аналізуючи колективні листи-звернення від чехословацьких до радянських підприємств (Vesely, 2019, с. 576). Приводом для написання листа вітковицькими інженерами стала публікація в московській газеті «Советская Россия», яка вразила своїм змістом словацьких інженерів, що вони наважилися пояснити радянським товаришам, що ті, кого названо «імперіалістами» – це громадяни країни, які вболівають за її долю, а усі звинувачення у зраді – безпідставні.

Дніпродзержинський металургійний завод (далі – ДМЗ)² з 1956 р. поєднували «братні» відносини з Тржинецьким металургійним заводом у Чехії, який у своїй назві – «імені Великої Жовтневої Революції» – демонстрував імперативи радянсько-чехословацької «дружби». Як і у випадку з іншими «порідненими» підприємствами, виробничі контакти «обростали» неофіційними зв'язками, – відбувалися обміни делегаціями на «безвалютній» основі, відвідування на ювілейні дати з мистецькими колективами, листування – від профспілок до школярів. «Конструювання» дружби передбачало й конструювання спільної історичної пам'яті, на чому наголошувалося під час зустрічей: «...дружба металургів наших заводів має глибоке історичне коріння, вона скріплена кров'ю найкращих синів радянського і чехословацького народів у боротьбі з ворогами революції, з гітлерівськими окупантами» (ДАДО, ф. 2160, оп. 3, спр. 5453, арк. 122). Таким символом спільної боротьби став Юліус Скалік – чех і комуніст, який у роки більшовицької революції був командиром бронепотяга і героєм серед «борців за революцію» в Кам'янському, ім'я якого зникло з простору міста внаслідок декомунізації.

Фонд ДМЗ містить уривчасті дані про відносини з тржинецькими металургами наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. Маємо звіти про відвідування заводу делегаціями з ЧССР за 1972 р.: тільки за один рік на батьківщину радянського лідера приїздили чотири групи з Чехословаччини, зокрема з виробничими питаннями (ДАДО, ф. 2160, оп. 3, спр. 5453, арк. 28–32, 64–65, 67). Одна з груп перебувала у Дніпродзержинську саме 16–21 серпня. Звіт про їх перебування містить не тільки детальний опис спілкування з теми відрядження, а й організовану «культурною програмою», де було знайомство з містом, туристичними базами, прогулянка по Дніпру на катерах, чим чехословаки залишилися задоволені (ДАДО, ф. 2160, оп. 3, спр. 5453, арк. 117–118). Організація дозвілля – обов'язкова частина візитів, що можна пояснити не тільки гостинністю, а й заборонаю для вільного пересування іноземців у таких випадках, зважаючи на сусідній «режимний» Дніпропетровськ. В інших матеріалах за той же 1972 р. натрапляємо на посилення на події «Празької весни», де йшлося про те, що «в період відомих подій, які мали місце в Чехословаччині в недавньому минулому, колектив Тржинецького комбінату твердо стояв на марксистсько-ленінських позиціях, рішуче виступав за дружбу з Радянським Союзом, з радянськими металургами, за соціалізм» (ДАДО, ф. 2160, оп. 3, спр. 5453, арк. 122). Історія зі Східнославацьким заводом дає підстави сумніватися у «твердості» тржинецьких металургів, хоча «народна дипломатія», імовірно, відіграла свою роль у подоланні негативних проявів у взаєминах підприємств.

² Кошишній ДМЗ сьогодні – приватне акціонерне товариство «Дніпровський металургійний завод».

Інший комплекс джерел – звіти керівників туристичних груп, які виїздили до Чехословаччини від Дніпропетровського обласного комітету профспілок у 1968–1970 рр. Дніпропетровська область та її міста не були включені до туристичних маршрутів з часу розвитку масового міжнародного туризму із середини 1950-х років за винятком спеціалізованих виробничих груп або делегацій, про які йшлося раніше. Але виїзний туризм був доступний для жителів регіону і ставав важливим каналом інформації про зарубіжжя. Чехословаччина, починаючи з 1968 року, коли в країні розгорнулися реформи, стала особливим об'єктом нарівні з капіталістичними країнами, виїзд до яких супроводжувався особливо ретельною підготовкою. З країн Східного блоку за кількістю відвідувань вона посідала друге або третє місце після Болгарії і Польщі. Часто пропонувалися візити до двох країн, найчастіше в парі «Польща – Чехословаччина». Так, наприклад, у 1968 р. з 52 груп, які формувалися обласним комітетом профспілки, 8 відвідали Чехословаччину, у 1969 р. – з 54 груп – 9, у 1970 р. з 56 туристичних груп – 9, зокрема 6 подорожей об'єднували її з Польщею або з Угорщиною. Програми туристичних подорожей, як правило, були перевантажені ідеологічними та пропагандистськими сюжетами, пам'ятками і місцями, що мали усіяко підкреслювати «непорушну» радянсько-чехословацьку дружбу.

З 11 до 24 лютого 1968 року одна з таких груп обласної профспілки з 32 осіб, які були рекомендовані профспілковими комітетами металургів (17 осіб), будівельників, працівників зв'язку та іншими, виїздила ще не до «розбурханої» реформами Чехословаччини. Українська група відвідала традиційні місця в програмі у Празі, зокрема Ольшанський цвинтар загиблим радянським солдатам, залишилася задоволеною гарним сервісом та роботою гідів, подорожжю загалом, яка «... залишила у всіх сильне враження, ще раз показала міцну дружбу радянського і чехословацького народу». (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1022, арк.133–134).

Тривожні «дзвіночки» у звітах з'явилися невдовзі, через місяць. Так, з 25 березня до 5 квітня відбулася подорож до Чехословаччини групи з 34 осіб від Придніпровської залізниці і Дніпропетровського інституту інженерів залізничного транспорту, «яка тричі збиралася для прослуховування лекцій та розучування радянських пісень» (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1022, арк. 127). Кожен отримав тексти задовго до подорожі, щоб їх вивчити, і у переїздах автобусом усі завзято співали пісні. Така «пісенна» підготовка була поширеною практикою для більшості туристичних груп із СРСР (Попов, 2008, с. 305), хіба що з такою ретельністю готувалися у виняткових випадках, як-от у цьому, коли стояло завдання продемонструвати бадьорих і щасливих радянських людей, задоволених владою, країною та своїм життям.

У звіті підкреслювалося, що поїздка «...відбувалася у той період, коли у Чехословаччині проходив березнево-квітневий Пленум ЦК КПЧ, вибори президента та інші зміни у складі уряду» Зазначалося, що «з боку членів групи, під час зустрічі з громадянами, у розмовах, бесідах не помічалося ніяких ворожих випадів, висловлювань. Навпаки, всі висловлювали необхідність дружби Чехословацького і Радянського народів. З нашого боку також не було допущено нетактовності у висловлюваннях або діях. Ми постійно були в курсі подій, що відбувалися в Чехословаччині й нашій країні, читали наші газети, просили гідів систематично розповідати нам про матеріали, які друкувалися в їх газетах». Поїздка відбулася згідно з програмою, до того ж «Інтурист» та чехословацькі колеги відгукнулися на прохання групи з Дніпропетровщини і організували зустріч з колективом залізничного підприємства в депо м. Брно. «Нам надали можливість оглянути виробничі приміщення депо, інженерно-технічні працівники пояснювали організацію праці. У процесі огляду проводилися бесіди з робітниками. Після цього в Червоному кутку депо була зустріч керівників депо, представників профспілкового активу з нашою групою. У своїх виступах начальник депо й представник місцевого комітету говорили про необхідність зміцнення дружби між нашими народами...» (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1022, арк. 128).

Група машинобудівників, яка з 21 до 28 травня подорожувала Польщею і Чехословаччиною, отримала належно підготовлених гідів, зокрема в Чехословаччині: «Особливі симпатії усіх учасників групи були до тов. Владислава Коженя, який, крім обов'язків гідів, про-

тягом усього перебування групи (7 днів) в Чехословаччині постійно інформував групу про всі події, що відбувалися в Чехословаччині» «Чех за національністю, член Чехословацької Компартії, інженер-технік авіації у відставці», В. Коженъ, сприяв «правильному» поясненню подій радянським туристам. На цьому етапі ще були можливі зустрічі поза туристичною програмою, як, наприклад, організована за підтримки Всесоюзної спілки науково-технічних товариств та Празького обласного науково-технічного товариства з бесідою, яка «відбулася у невимушеній обстановці» (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1022, арк. 91–92).

Звіти за 1969 р. уже принципово відрізняються від попереднього року, у них відбилися «післямаки» «Празької весни», які неможливо було ігнорувати керівникам, які з обуренням повідомляли про «ганебну» поведінку чехословацьких громадян (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1122, арк. 78–79).

Так, з групою туристів з Дніпропетровської області, яка відвідала Чехословаччину у квітні 1969 р., працювала гід – болгарка за національністю, яка, на думку керівника з України, «була порядною людиною, але далекою від правильного розуміння політики». Зокрема, вона «не хотіла, щоб ми були у громадському місті, щоб уникнути неприємностей», коли було скасовано відвідування театру в Празі начебто тому, що у вихідний театр не працює. При цьому туристам не повернули кошти на квитки, які згодом домовилися повернути через «Інтурист». У тому, що гід намагається убезпечити групу від небажаних зустрічей, туристи переконалися на стадіоні у Брно, де зустрічалися баскетбольні команди радянського клубу ЦСКА³ та чеська команда «Славня»: «Там нас зустріли із ворожістю, і деякі члени групи змушені були залишити стадіон. Вигукували ворожі СРСР гасла» (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1122, арк. 25). Гості із СРСР не потрапили на фунікулер у Татрах, який також нібито не працював. Попри те, що харчуванням були задоволені, персонал ставився до туристів «з вишуканою обережністю, не виявляючи ніяких емоцій». Не приховував своєї відрази й водій автобуса, який невдало «пожартував», розповівши, що площа, яку вони проїжджають після серпневих подій, була перейменована на площу окупантів. У курортному містечку Маріанські Лазні в ресторані оркестр відмовився грати, коли дізнався, що в залі туристи із СРСР. Та в підсумку керівник групи визнав подорож корисною, оскільки вдалося познайомитися з історією країни та «якось посприяти налагодженню контактів між нашими братськими народами» (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1122, арк. 26).

З аналогічними проблемами стикнулася група, яка подорожувала автобусом Польщею і Чехословаччиною: під час перетину кордону, переїхавши до Чехословаччини, туристи не отримали гіда, ледь знайшли готель, знову повторилася історія з театром у Празі, але гості вирішили самі не йти: там йшов фестиваль із назвою «Празька весна». Якщо загалом програма подорожі була виконана, то зауваження отримала гід: «загальна недоброзичливість, рекомендація крамниць уцінених товарів, при переїзді через м. Прешув не розповіла про пам'ятник радянським воїнам, при відвідуванні Ольшанського кладовища розповідала, що тут похований Ян Палех (Так прізвище вказано у звіті – О. К.), архітектуру поганих будівель пояснювала як стиль соціалістичного реалізму. Дорогою з Праги до Брно не розповідала про міста, які проїжджали» (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1122, арк. 26).

Схожими негараздами у ставленні до туристів з СРСР були сповнені звіти інших керівників груп, що доповнює результати досліджень, присвячених специфіці туристичних подорожей до ЧСР у цей період, «розмаїтять» палітру негативу та форм його прояву з боку чехів і словаків.

Група, яка опинилася в Чехословаччині наприкінці липня – на початку серпня, також відчула «братню любов», неприязне ставлення з боку організаторів, що отримувало «характер аполітичності та антирадянської пропаганди». Гід у Празі «проводив відверту антирадянську пропаганду, називаючи Яна Палаха своїм національним героєм, висловлював незадоволення соціалістичним ладом у Чехословаччині і наводив при цьому як позитивний приклад образ життя у ФРН» (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1122, арк. 27–28). Навіть була спроба зви-

³ ЦСКА – Центральний спортивний клуб (радянської) армії.

нувати туристів у крадіжці, подавали зіпсовані продукти для «сухпайка», відмовлялися обслуговувати, кидали камінням у потяг та дозволяли вислови – те, що чули і відчували на собі туристи з Дніпропетровщини, збираючи враження від поїздки.

Зауважу, що з наближенням річниці серпневих подій 1968 р. зростало напруження в суспільстві Чехословаччини, що відчувала й влада: 15 серпня 1969 р., в театрі в Брно «відбувся з'їзд комуністів Південно-Моравського краю, на якому гостем був перший секретар ЦК КПК Густав Гусак. У своїй промові він чітко дав зрозуміти, що для збереження спокою режим готовий піти на крайні заходи...» (Bárta, Břečka & Kalous, 2012, с. 166). Тому не дарма один з мешканців Праги, українець, застерігав гостей з України від «провокацій», які готуються у місті (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1122, арк. 34). Опиняючись за межами контрольованої дружби, туристи стикалися з іншою реальністю, яка різко контрастувала з пропагандою на шпальтах радянських газет.

У звітах за 1970 р. зауваження про негативне ставлення до туристів з СРСР були скоріше винятком. Виїздила цього року і окрема група металургів з Кривого Рогу до Кошице, де комітет профспілки Східнославацького комбінату очолював уже не І. Єсенський, а новий голова, «правильно» орієнтований у ставленні до радянської політики. Директор заводу «просив запевнити радянських людей, що чехословацький народ під керівництвом комуністичної партії Чехословаччини виправить помилки, допущені в 1968–1969 рр., що постійно буде прагнути до зміцнення дружби з радянським народом» (ДАДО, ф. 1860, оп. 1, спр. 1248, арк. 92). «Нормалізація» призвела до зміни кадрів, що дозволило далі радянському керівництву розвивати тези про «непорушну» дружбу й роль рятівника чехословацького народу від «сил контрреволюції та імперіалізму».

Висновки. Презентовані джерела ДАДО дали змогу увиразнити інформаційні можливості регіональних архівів, актуалізувати висновок про вагу українського чинника в багатьох міжнародних подіях, де «Празька весна» не стала винятком. Документи з ДАДО можна назвати джерелами «другого плану», у яких відбилися події «Празької весни» і які не втрачають своєї інформаційної ваги через віддаленість від центрів рішень у Києві чи Москві. З іншого боку, вони можуть розглядатися як окремий джерельний комплекс для дослідження мікроісторичних, локальних сюжетів.

Події «Празької весни» 1968 р. відбилися в окремих сферах життя населення Дніпропетровської області, яка була, поряд з іншими регіонами України, географічно віддаленою від Чехословаччини, але доволі щільно включеною до розвитку радянсько-чехословацьких / українсько-чехословацьких відносин. Найперше це стосувалося економічної і туристичної сфери. Відносини з підприємствами з Дніпропетровщини були використані працівниками Східнославацького (м. Кошице), Вітковіцького (м. Острава) металургійних комбінатів, щоб пояснити своїм колегам з українських підприємств («Криворіжсталі», Дніпровського металургійного заводу в Дніпродзержинську (сучасне м. Кам'янське), Жданівського металургійного комбінату (сучасний Маріуполь) та інших сенс реформ у своїй країні, спростувати звинувачення у зраді «справи соціалізму». Влада СРСР, УРСР, сприяючи контрольованому розвитку «інтернаціональних відносин» як інструменту, засобу впливу на акторів цих відносин, стала фактично заручницею своєї політики: неформальні особисті контакти між підприємствами і колективами Дніпропетровщини, зокрема в металургійній галузі, були використані чехословацькими колегами для поширення своїх поглядів на події в країні та ініційовані реформи.

Складна для контролю сфера туризму стала заручницею кризи у відносинах СРСР та ЧССР, перебувала під тиском радянської пропаганди, що зафіксували звіти керівників груп з Дніпропетровської області, які відвідували Чехословаччину протягом 1968–1972 рр. Із розгортанням «Празької весни» виїзди туристичних груп не припинили, але ретельно готували. Після вторгнення радянської армії та армій інших країн Варшавського договору до ЧССР туристи з Дніпропетровщини відчували зміну настроїв, негативне ставлення з боку чехів і словаків. Враження, викладені у звітах, поступаються своєю відвертістю документам, що аку-

мулювали в матеріалах КДБ, та вони дають змогу поглибити уявлення про суспільні настрої в Чехії, Словаччині та Україні, з'ясувати умови, у яких довелося вибудовувати відносини після 20–21 серпня 1968 р. Показово, що туристичні подорожі, якщо і були обмежені, не припинялися, попри загрози інформаційної інвазії. Посилився контроль за програмами і групами, спілкуванням, але ізоляція чи припинення подорожей взагалі вкотре свідчила б про серйозні проблеми в радянсько-чехословацьких відносинах, про страх з боку московської влади втратити над ними контроль.

Результати джерельної евристики доводять значний інформаційний потенціал джерел з регіональних архівних зібрань у дослідженні не тільки «Празької весни» та її наслідків, а й загалом відносин України з державами Східного блоку. Зміна фокусу в бік локальних студій дає змогу переосмислити місце окремих регіонів, міст, постатей у міжнародних зв'язках України доби тоталітаризму, вести мову про локальну історичну пам'ять та її вплив на сучасні відносини з Чехією і Словаччиною. Є питання стосовно глибшого вивчення реакції різних груп населення України до чехословацьких подій, наприклад робітництва.

Джерела та література

- Бажан, О.** (2008а). «Празька весна» у документах Галузевого державного архіву Служби безпеки України. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, (30), 54–137. URL : <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/cf05dc9a-6d10-4fed-b619-c7c875cc8a05/content>
- Бажан, О.** (2008b). Суспільні настрої в Україні у ході чехословацької кризи 1968 року за донесеннями радянських спецслужб. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 30, 37–53. URL : http://resource.history.org.ua/publ/gpu_2008_30_1_37
- Бажан, О.** (2020). Петро Шелест і чехословацька криза 1968 року. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей* / Гол. ред. В. Смолій, відп. ред. В. Даниленко, ред.-упоряд. В. Швидкий. Київ: Інститут історії України НАН України, вип. 25, 98–118.
- Віруцька, С.** (2018). Вплив чехословацьких подій 1968 року на громадську думку в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки*, (27), 70–83. doi: 10.15407/mzu2018.27.070
- Дем'яненко, А. А.** (1968, 29 августа). Сирени цвести! *Днепровская правда*, 3.
- ДАДО - Державний архів Дніпропетровської області.**
- Дмитрук, В.** (2004). *Україна не мовчала: Реакція українського суспільства на події 1968 р. в Чехословаччині*. Київ.
- Дмитрук, В.** (2008). «Празька весна» і Україна. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 30, 7–37. URL : http://resource.history.org.ua/publ/gpu_2008_30_1_7
- Дмитрук, В.** (2018). Реакція українського суспільства на події 1968 року в Чехословаччині. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, вип. 27, 84–105. URL : http://resource.history.org.ua/publ/Mzu_2018_27_7
- Зінченко, О.** (2018). Листи з Праги. 1968 рік у матеріалах КГБ (2018). *Історична правда*. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/08/21/152809>
- Малая, Г.** (2024). Події «Празької весни» у світлі мемуаристики та епістолярію українських дисидентів. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*, 95–101. <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2024.7.95-101>
- Мищанин, В.** (2023). Відгомін «Празької весни» 1968 року на Закарпатті: за матеріалами Державного архіву Закарпатської області. *Науковий вісник Ужгородського університету : серія: Історія*, вип. 2 (49), 49–56. doi: 10.24144/2523-4498.2(49).2023.290396
- Митрофанов, В.** (1968). Нужный шаг. *Днепровская правда*, 25 августа, 1.
- Попов, А. Д.** (2011). Народная республика Болгария как объект зарубежного туризма советских граждан. *Дриновський збірник*, т. 4, 302–309.
- Постоловський, Р. & Слесаренко, А.** (2018). «Празька весна» 1968 року в Чехословаччині в українській історіографії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. пр.*, вип. 27, 106–119. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/188702/08-Postolovskyj.pdf?sequence=1>
- Пронь, В. М., & Козлов, И. К.** (1967). Интернациональная дружба металлургов и горняков Приднепровья. *Профсоюзы в развитии производственной и общественной активности металлургов. (Из опыта металлургических предприятий Приднепровья)*. Сборник статей. Днепрпетровск, 71–91.

- Bárta, M., Břečka, J., & Kalous, J.** (2012). *Demonstrace v srpnu 1969 a jejich potlačení v Československu*. Praha. URL : <https://www.ustrcr.cz/wpcontent/uploads/2017/10/Demonstrace-v-Ceskoslovensku.pdf>
- Jašek, P.** (2019). Rok 1968 v paměťové politice na Slovensku. *Soudobé dějiny*, Vol. 26, 4, 540–557. doi: 10.51134/sod.2019.031
- Mullins, M. M.** (2013). Ph.D. Dissertation: *Slovakia's Second City in Times of Turbulence: Kosice and its Hungarians, Eastern Rite Catholics and Steelworkers in 1948, 1968, and 1989*. Chair: James Felak.
- Mullins, M. M.** (2018). Prague Spring on the Periphery: Eastern Slovak Steelworkers React to Reform and Invasion in 1968. *Kosmas: Czechoslovak and Central European Journal*, Vol. 1, no. 2, 53–77. URL : https://www.academia.edu/36937354/Prague_Spring_on_the_Periphery_Eastern_Slovak_Steelworkers_React_to_Reform_and_Invasion_in_1968?auto=download
- Ukraine and the Soviet-Czechoslovak crisis of 1968 (part 2): New Evidence from the Ukrainian Archives*. Compiled, Introduced, Translated, and Annotated by Mark Kramer. *Cold War International History Project Bulletin*, issue 14/15, 273–368. URL : <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/ukraine.pdf>
- Vesely, L.** (2019). Ukrajinský faktor pražského jara? Petro Šelest a československý rok 1968 ve světle dokumentů tajné bezpečnosti Ukrajinské SSR. *Soudobé Dějiny / Czech Journal of Contemporary History*, 558–584. doi: 10.51134/sod.2019.032.

References

- Bazhan, O.** (2008a). “Prazka vesna” u dokumentakh Haluzevoho derzhavnogo arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy [The Prague Spring in the documents of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, (30), 54–137. Retrieved from: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/cf05dc9a-6d10-4fed-b619-c7c875cc8a05/content> [in Ukrainian].
- Bazhan, O.** (2008b). Suspilni nastroi v Ukraini u khodi chekhoslovatskoi kryzy 1968 roku za donesenniamy radianskykh spetssluzhb [Public sentiment in Ukraine during the Czechoslovak crisis of 1968, according to reports from Soviet special services]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 30, 37–53. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/publ/gpu_2008_30_1_37 [in Ukrainian].
- Bazhan, O.** (2020). Petro Shelest i chekhoslovatska kryza 1968 roku [Petro Shelest and the Czechoslovak crisis of 1968]. *Ukraina XIX st.: kultura, ideolohiia, polityka. Zbirnyk statei / Hol. red. V. Smolii, vidp. red. V. Danylenko, red.-uporiad. V. Shvydkyi*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Vyp. 25, 98–118. [in Ukrainian].
- Virutska, S.** (2018). Vplyv chekhoslovatskykh podii 1968 roku na hromadsku dumku v krainakh Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy [The impact of the events in Czechoslovakia in 1968 on public opinion in Central and South-Eastern Europe]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky ta znakhidky – International Relations of Ukraine: scientific searches and findings*, (27), 70–83. <https://doi.org/10.15407/mzu2018.27.070> [in Ukrainian].
- Demyanenko, A. A.** (1968, 29 avgusta). Sireni cvesti! [Sirens blare!]. *Dneprovskaya pravda*, 3. [in Russian].
- DADO – Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti** [State Archives of Dnipropetrovsk Region] [in Ukrainian].
- Dmytruk, V.** (2004). *Ukraina ne movchala: Reaktsiia ukrainskoho suspilstva na podii 1968 r. v Chekhoslovachchyni* [Ukraine did not remain silent: Ukrainian society's reaction to the events of 1968 in Czechoslovakia], Kyiv. [in Ukrainian].
- Dmytruk, V.** (2008). “Prazka vesna” i Ukraina [The Prague Spring and Ukraine]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 30, 7–37. Retrieved from: URL : http://resource.history.org.ua/publ/gpu_2008_30_1_7 [in Ukrainian].
- Dmytruk, V.** (2008). Reaktsiia ukrainskoho suspilstva na podii 1968 roku v Chekhoslovachchyni. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky – International Relations of Ukraine: scientific searches and findings*, Vyp. 27, 84–105. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/publ/Mzu_2018_27_7 [in Ukrainian].
- Zinchenko, O.** (2018). Lysty z Prahy. 1968 rik u materialakh KHB [Letters from Prague. 1968 in KGB documents]. *Istorychna pravda*. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/08/21/152809/> [in Ukrainian].
- Malaia, H.** (2024). Podii “Prazkoï vesny” u svitli memuarystyky ta epistoliaruii ukrainskykh dysydentiv [The events of the Prague Spring in the light of memoirs and correspondence of Ukrainian dissidents]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky – NaUKMA Research Papers. History*, 95–101. <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2024.7.95-101> [in Ukrainian].

- Mishchanyn, V.** (2023). Vidhomin “Prazkoi vesny” 1968 roku na Zakarpatti: za materialamy Derzhavnoho arkhivu Zakarpatskoi oblasti [Echoes of the “Prague Spring” of 1968 in Transcarpathia: according to the materials of the State Archive of the Transcarpathian Region]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History: seriia: Istoriia*, Vyp. 2 (49), 49–56. doi: 10.24144/2523-4498.2(49).2023.290396 [in Ukrainian].
- Mitrofanov, V.** (1968). Nuzhnyj shag [The necessary step]. *Dneprovskaya pravda*, 25 avgusta, 1. [in Russian].
- Popov, A.** (2011). Narodnaya respublika Bolgariya kak obekt zarubezhnogo turizma sovetskih grazhdan [The People’s Republic of Bulgaria as a destination for foreign tourism for Soviet citizens]. *Drynovskiyi zbirnyk*, T. 4, 302–309. [in Russian].
- Postolovskyi, R. & Slesarenko, A.** (2018). “Prazka vesna” 1968 roku v Chekhoslovachchyni v ukrainskii istoriohrafii [The Prague Spring of 1968 in Czechoslovakia in Ukrainian historiography]. *Mizhnarodni zviiazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky: mizhvid. zb. nauk. pr.*, Vyp. 27, 106–119. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/188702/08-Postolovskyj.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Pron, V., & Kozlov, I.** (1967). Internacionalnaya družba metallurgov i gornjakov Pridneprovya [International friendship between metallurgists and miners of the Dnieper region]. *Profsoyuzy v razvitii proizvodstvennoj i obshestvennoj aktivnosti metallurgov. (Iz opyta metallurgicheskikh predpriyatij Pridneprovya). Sbornik statej*. Dnepropetrovsk, 71–91. [in Russian].
- Bárta, M., Břečka, J., & Kalous, J.** (2012). *Demonstrace v srpnu 1969 a jejich potlačení v Československu* [The demonstrations in August 1969 and their suppression in Czechoslovakia], Praha. Retrieved from: <https://www.ustrcr.cz/wpcontent/uploads/2017/10/Demonstrace-vCeskoslovensku.pdf> [in Czech].
- Jašek, P.** (2019). Rok 1968 v památ’ovej politike na Slovensku [The year 1968 in memory politics in Slovakia]. *Soudobé dějiny /Czech Journal of Contemporary History*, Vol. 26, 4, 540–557. doi: 10.51134/sod.2019.031 [in Slovak].
- Mullins, M.** (2013). Ph.D. Dissertation: *Slovakia’s Second City in Times of Turbulence: Kosice and its Hungarians, Eastern Rite Catholics and Steelworkers in 1948, 1968, and 1989*. Chair: James Felak. [in English].
- Mullins, M.** (2018). Prague Spring on the Periphery: Eastern Slovak Steelworkers React to Reform and Invasion in 1968. *Kosmas: Czechoslovak and Central European Journal*, Vol. 1, No. 2, 2018, 53–77. Retrieved from: https://www.academia.edu/36937354/_Prague_Spring_on_the_Periphery_Eastern_Slovak_Steelworkers_React_to_Reform_and_Invasion_in_1968_?auto=download [in English].
- Ukraine and the Soviet-Czechoslovak crisis of 1968 (part 2): New Evidence from the Ukrainian Archives*. Compiled, Introduced, Translated, and Annotated by Mark Kramer. *Cold War International History Project Bulletin*, issue 14/15, 273–368. Retrieved from: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/ukraine.pdf> [in English].
- Vesely, L.** (2019). Ukrajinský faktor pražského jara? Petro Šelest a československý rok 1968 ve světle dokumentů tajné bezpečnosti Ukrajinské SSR [The Ukrainian factor in the Prague Spring? Petro Shelest and the Czechoslovak year 1968 in the light of documents from the secret security services of the Ukrainian SSR]. *Soudobé Dějiny/Czech Journal of Contemporary History*, 558–584. doi: 10.51134/sod.2019.032 [in Slovak].

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 14.10.2025